

УГОДА ПРО ПРИМИРЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

О. Зоря

*студентка
ВНЗ «Національна академія управління»*

О. Малова

*студентка
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Людина, її права і свободи, честь і гідність недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Прийнятий 13 квітня 2012 р. КПК України у ст. 2 визначає, що одним із пріоритетних завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників.

Особливої уваги заслуговує питання захисту та відновлення порушених прав особи, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Цьому має сприяти новий інститут кримінального процесуального законодавства – врегулювання кримінально-процесуальних відносин на підставі угод (гл. 35). Положення гл. 35 КПК України розширюють можливості сторін у межах здійснення кримінального провадження і є одним із кроків до його демократизації. Задекларовані норми кримінального процесуального законодавства відповідають європейським стандартам і можуть вважатися одним із виявів приведення національного законодавства до вимог законодавства ЄС. Відтак положення Кримінального процесуального кодексу України, якими визначаються договірні засади врегулювання відносин між учасниками кримінального провадження, потребують ретельного дослідження. Розробка інноваційних процесуальних положень є особливо актуальною, адже відсутній механізм використання її на практиці, що може викликати багато запитань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання примирення учасників кримінального судочинства отримало широке відображення у науковій літературі. Медіація неодноразово була предметом досліджень не лише науковців-процесуалістів, а й представників судової гілки влади, спеціалістів з юридичної психології, що вказує на актуальність дослідження цієї проблеми. Питання примирення правопорушника та потерпілого висвітлювали у своїх працях Ю.В. Баулін, О.М. Боброва, І.А. Войтюк, О.О. Дудоров, В.В. Землянська, І.І. Ємельянова, Н.С. Карпов, В.Т. Нор, В.Т. Маляренко, В.М. Тертишник, М.І. Хавронюк, Т.В. Шевченко, Л.А. Хруслова та інші. У зв'язку з новизною прийнятих законодавчих положень питання кримінального провадження на підставі угод ще не стало предметом окремого наукового пошуку.

Мета статті. Визначити поняття, порядок укладення, умови, наслідки угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим та запропонувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регламентує особливі порядки кримінального провадження для ефективного застосування положень закону щодо укладення угод про примирення у практичній діяльності.

Основні результати дослідження. Сучасною тенденцією розвитку світового кримінального судочинства є істотна зміна поглядів на публічне регулювання кримінально-процесуальних відносин та розширення при цьому приватноправової складової.

Затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. Концепція реформування кримінальної юстиції одним із напрямів реформування системи кримінальної юстиції визначає розвиток інституту пробації та розширення застосування відновних процедур і примирення.

Відновне правосуддя в ній розглядається як форма правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином або кримінальним проступком [1].

Як зазначає Н.С. Карпов, альтернативні кримінальному переслідуванню заходи, які полягають у прагненні вирішити кримінально-правовий конфлікт поза межами класичної кримінальної юстиції без кримінального переслідування, кримінальної відповідальності і покарання, спрямовані на одночасне вирішення автономних цілей класичної тріади – держава-винний-потерпілий: держава заощадує час, засоби, кадри, пов'язані з розслідуванням, судовим розглядом, виконанням вироку; винний уникає кримінальної відповідальності й тягот кримінального процесу; потерпілий одержує максимально швидко компенсацію заподіяної йому шкоди [2, с. 16–17].

Медіація є однією з найбільш поширених форм ведення процедури примирення потерпілого і правопорушника. Поняття медіації сформульовано у Рамковому рішенні ради ЄС «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. як «процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора» [3].

Як зазначає В. Землянська, необхідними умовами для проведення медіації є: наявність потерпілого та злочинця, визнання обвинуваченим факту своєї участі у злочині, добровільність участі сторін та конфіденційність медіації [4, с. 110].

Інститут примирення винного з потерпілим набув важливого значення для кримінального судочинства інших країн і став невід'ємною частиною низки міжнародних нормативно-правових актів.

Процедура медіації у своїх формах успішно розвивається у США, Австралії, Новій Зеландії, Польщі, Чехії, Австрії, Бельгії, Великій Британії, Норвегії, Фінляндії [5, с. 406].

На ефективність медіації вказують статистичні дані Польщі, наведені В. Землянською: у 2001 р. 81% проведених медіацій виявилися ефективними, у 2002 р. – 96%, за неповний 2003 р. – 71% [6, с. 137].

Позитивно до інституту примирення винного з потерпілим ставляться практичні працівники. Проведене анкетування слідчих, адвокатів та суддів у Запорізькій, Дніпропетровській, Одеській, Харківській, Київській областях виявило позитивне ставлення до інституту примирення сторін у кримінальному процесі 306 (83,15%) працівників слідчих підрозділів; 418 (93,72%) працівників суду; 436 (76,90%) захисників [7].

Одним із важливих елементів процесу медіації є укладення угоди між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) за результатами досягнутих домовленостей під час цієї відновної процедури.

Глава 35 КПК України, яка визначає особливості кримінального провадження на підставі угод, не дає поняття угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Проект Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» під угодою про результати медіації розуміє письмово оформлену домовленість сторін, що може укладатися за результатами медіації та містить викладення досягнутих сторонами спільних рішень щодо врегулювання конфлікту (спору) [8].

Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (ч. 2 ст. 469 КПК України).

Щодо світового досвіду, то у Франції медіація можлива у будь-яких кримінальних справах, а в Польщі – у справах, що передбачають максимальне покарання позбавлення волі на строк до 5 років [9, с. 37].

Вбачається, що примирення можливе не лише у справах про злочини невеликої тяжкості. Це мають бути справи про злочини незалежно від їх ступеня тяжкості. Такої ж думки дотримуються науковці [10, с. 40].

Якщо особа вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, примирення із потерпілим та відшкодування заподіяної шкоди може бути підставою для пом'якшення йому покарання (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); за встановлених умов може спричинити призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), або звільнення від відбування покарання із випробуванням (ст. 75 КК України).

У випадку, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених. Матеріали справи щодо особи (осіб), з якою укладено угоду, підлягають виділенню в окреме провадження.

Те саме стосується й тих випадків, коли у провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних злочинів і домовленості про укладення угоди досягнуто не з усіма потерпілими. Тоді угоду може бути укладено з одним або кількома із потерпілих, а матеріали справи щодо особи, з якою досягнуто домовленості, підлягають виділенню в окреме провадження.

Якщо у кримінальному провадженні беруть участь декілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

На практиці трапляється те, що уповноважені особи (слідчий, прокурор, суддя тощо) пасивно ставляться до медіації і не роз'яснюють конфліктуючим сторонам про право на примирення. Тому є позитивним те, що ст. 56 КПК України розкриває перелік прав потерпілого і зазначає право примиритися із підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення на всіх стадіях кримінального провадження. Водночас ч. 7 ст. 469 КПК України зобов'язує слідчого та прокурора проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.

Стаття 469 КПК України визначає суб'єктів ініціювання та укладення угоди. Так, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). В такому разі вимог до так званих інших осіб, погоджених сторонами кримінального провадження, КПК України не визначає.

За таких обставин, як зазначає М. Федоров, виступати медіаторами можуть особи, які, наприклад, не мають жодних знань в юриспруденції, вищої освіти, позитивно не характеризуються, головне, щоб сторони дійшли згоди стосовно неї. Відсутність певних моральних та освітніх вимог до медіатора може призвести до не зовсім коректних та адекватних дій самого медіатора. Крім того, особам, які бажають займатись медіаторською діяльністю, слід пройти певну підготовку [11].

Відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, не можуть допитуватися як свідки про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення.

Згідно з положеннями ч. 5 ст. 469 КПК України укладення угоди про примирення або визнання винуватості може ініціюватися у будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

На нашу думку, в КПК України необхідно визначити, яким рішенням органу, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, розпочинається процедура медіації. Зокрема, це рішення має бути юридичною підставою для медіатора розпочати процедуру примирення. Не визначено у законодавстві, чи зупиняє медіація строки досудового розслідування.

Суперечливою є думка про можливість зупинення строків досудового розслідування на час здійснення медіації [12, с. 575; 13, с. 510]. Варто лише звернути увагу на те, що стосовно особи, яка вчинила злочин, можуть спливати строки перебування її під вартою. Включення часу, відведеного на прими-

рення сторін, до процесуальних строків не допустити невинувданого затягування процедури учасниками.

У кримінально-процесуальному законодавстві Польщі (ст. 231 КПК) час, що відведений на медіацію, не включається до загальних процесуальних строків [6, с. 136].

Якщо питання про примирення із потерпілим ініціюється під час досудового розслідування, то кінцеве його вирішення можливе не раніше складення, за результатами розслідування, обвинувального акта в порядку ст. 291 КПК України.

Існують міркування, що укладена до постановлення вироку угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим не відповідає принципу презумпції невинуватості, оскільки відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Особа, яка укладає угоди про визнання вини або примирення, можливість укладання яких врегульована гл. 35 КПК, визнає себе винною у вчиненні злочину або погоджується відшкодувати шкоду завчасно [14].

У передбачених законодавством України випадках примирення сторін є підставою для закриття кримінального провадження. Відповідно до ст. 46 КК України для звільнення особи від кримінальної відповідальності і закриття щодо неї кримінальної справи у зв'язку з примиренням із потерпілим необхідна наявність низки умов, а саме: вчинення злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості вперше, відшкодування заподіяної шкоди та примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим.

Згідно зі ст. 284 КПК України одним із випадків закриття кримінальної справи є відмова потерпілого (а у випадках, передбачених законом, його представника) від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Перелік кримінальних правопорушень, згідно з якими кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення, визначено у ст. 477 КПК України.

Угода про примирення укладається між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у простій письмовій формі відповідно до загальних засад цивільного законодавства України та містить викладення досягнутих сторонами у ході медіації спільних рішень і підписується всіма сторонами медіації.

Зміст угоди про примирення розкриває ст. 471 КПК України. Так, в угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання

та звільнення від його відбування із випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, а також наслідки невиконання угоди.

При цьому законодавець не розкриває зміст дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого.

Сторони мають право визначити в угоді про результати примирення інші положення та домовленості.

В угоді зазначається дата її укладення та скріплюється підписами сторін.

Угода про результати примирення укладається в кількості примірників відповідно до кількості сторін медіації – по одному для кожної сторони та один примірник для компетентного органу, у провадженні якого перебуває кримінальна справа. Угода про результати примирення набуває чинності після перевірки судом відповідності її вимогам КПК України та/або закону. Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Для з'ясування добровільності укладення угоди за необхідності суд має право вимагати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати у судові засідання осіб та опитувати їх.

Відповідно до ч. 7 ст. 474 КПК України суд відмовляє у затвердженні угоди, якщо:

1) умови угоди суперечать вимогам КПК України та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким, ніж те щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе згідно з угодою зобов'язань;

6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

У такому разі досудове розслідування або судові провадження продовжуються у загальному порядку.

Процесуальні наслідки укладення угоди про примирення, передбачені у ст. 473 КПК України. Так, підозрюваний (обвинувачений) обмежується у праві оскарження вироку в апеляційному (ст. 394 КПК) і касаційному (ст. 424 КПК) порядку.

Також він відмовляється від прав, передбачених п.1 ч. 4 ст. 474 КПК України, а саме:

1) права мовчати (факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення);

2) мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

3) допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і докази, що свідчать на його користь.

У результаті досягнутої угоди про примирення на потерпілого також покладаються певні обмеження. Він також не зможе оскаржити вирок в апеляційному (ст. 394) і касаційному (ст. 424) порядку. Крім того, потерпілий позбавляється права вимагати надалі притягнення підозрюваного (обвинуваченого) до кримінальної відповідальності за відповідний злочин і змінювати розмір вимог про відшкодування збитків.

Право на виняткове оскарження в апеляційному порядку вироку суду першої інстанції надається обвинуваченому, його захиснику, законному представнику, потерпілому, його представнику, законному представнику та прокурору виключно з підстав, передбачених ч. 3 ст. 394 КПК України.

Вирок суду першої інстанції може бути оскаржений у касаційному порядку засудженим, його захисником, законним представником, потерпілим, його представником, законним представником, прокурором виключно з підстав, передбачених ч. 3 ст. 424 КПК України.

Висновок. Позитивно оцінюючи нововведення положень КПК України щодо особливостей кримінального провадження на підставі угод, не можна не відзначити, що вони не вирішують багатьох важливих процедурних питань примирення сторін.

Цей новий кримінальний процесуальний інститут необхідно максимально деталізувати, щоб зменшити можливість різних зловживань під час процедури медіації, у цілому, та укладення угоди про примирення, зокрема.

Залишається актуальним питання прийняття спеціального Закону України «Про медіацію», яким слід визначити принципи медіації; вимоги до медіаторів, їх права, обов'язки, відповідальність; порядок медіації (її стадії); строк проведення медіації та виконання угоди про примирення; підстави припинення медіації тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція реформування кримінальної юстиції, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

2. *Карпов Н.С.* Криміналістичні засади злочинної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Н.С. Карпов // Київ. нац. ун-т внутр справ. – К., 2007.

3. Про положення жертв у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. // Голос України. – 2001. – № 3. – 15 квітня.

4. *Землянська В.В.* Запровадження медіації у кримінальне судочинство України / В.В. Землянська // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 6. – С. 107–111.

5. *Маляренко В.Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 511 с.
6. *Землянська В.В.* Вивчення досвіду Польщі у сфері медіації / В.В. Землянська // *Право України*. – 2004. – № 3. – С. 135–137.
7. *Цільмак О.М.* Юридично-психологічні аспекти участі адвоката при примиренні обвинуваченого, підсудного з потерпілим у кримінальному процесі / О.М. Цільмак, О.М. Скрябін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Jurtp/2012_1/tsulmak.htm
8. Про медіацію: Проект Закону України № 8137 від 21.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39689
9. *Боброва О.М.* Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О.М. Боброва. – К. : Наш час, 2006. – 164 с.
10. *Шевченко Т.В.* Про деякі питання створення ювенальної юстиції та впровадження відновного правосуддя в Україні (кримінально-правовий аспект) / Т.В. Шевченко // *Вісник Верховного Суду України*. – 2006. – № 9.
11. *Федоров М.* Перспективи впровадження відновного правосуддя в кримінальному судочинстві України / М. Федоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2012/perspektivy-vprovadzhennyavidnovnoho-pravosudnya-v-kriminalnomu-sudochynstvi-ukrajiny/>
12. *Седегін В.* Відновне правосуддя в українському кримінальному процесі / В. Седегін // *Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»*. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – С. 575–576.
13. *Бартусяк І.* Поняття інституту примирення у кримінальному процесі / І. Бартусяк // *Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні»*. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – С. 510–511.
14. Угоди про визнання вини або примирення по КПК суперечать презумпції невинності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.advocatesanswers.in.ua/index.php/2012-03-11-14-51-21/1412-uhodypro-vyznannia-vyny-abo-prumyrennia-po-kpk-superechat-prezumptsii-nevynnosti>

Карпенко М.І., Зоря О.Д., Малова О.О. Угода про примирення у кримінальному процесі

У статті розкриваються процесуальні питання примирення між особою, яка вчинила злочин, і потерпілим; проаналізовані положення Кримінального процесуального кодексу України щодо укладення угоди про примирення; даються пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: *медіація, відновне правосуддя, медіатор, правопорушник, потерпілий, відшкодування шкоди, примирення, угода про примирення.*

Карпенко Н.И., Зоря Е.Д., Малова Е.О. Соглашение о примирении в уголовном процессе

В статье раскрываются процессуальные вопросы примирения между лицом, совершившим преступление, и потерпевшим; анализируются положения Уголовного процессуального кодекса Украины относительно заключения соглашения о примирении; даются предложения, направленные на совершенствование уголовного процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: *медиация, восстановительное правосудие, медиатор, правонарушитель, потерпевший, возмещение вреда, примирение, соглашение о примирении.*

Karpenko M.I., Zorua O.D., Malova O.O. The agreement on the reconciliation in the criminal proceedings

The article deals with the uncover the procedural question of the reconciliation between the person who committed the crime and the victim. It is analyzed the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine on the agreement on the reconciliation given to proposals aimed at improving the criminal procedural legislation of Ukraine.

Key words: *mediation, restorative justice mediator, offender, victim, reparation, reconciliation, agreement to reconciliation.*

Стаття надійшла до редакції 03.04.2013.